

Innan avgörandet faller (Before the Decision)

Makedonien och krigsriskerna

Article published in the Swedish daily newspaper Dagens Nyheter

March, 28, 2001

By Erik Tängerstad

Åter har strider brutit ut i det som en gång var Jugoslavien. Åter talas det om "en krutdurk" och folkgrupp ställs mot folkgrupp då situationen ska förklaras. Dessutom berättas, återigen, att "macedonia" på en rad språk är namnet på en fruktsallad. Sedan Makedonien blev en självständig stat har internationella bedömare återkommande hävdade att fruktsalladen hotar att explodera.

Trots att strider nu brutit ut borde det vara angeläget att fråga varför det förväntade inbördeskriget hittills uteblivit. Att ställa den frågan innebär dock att gå mot strömmen. Inte bara har FN:s speciella Balkan-sändebud varit den förste att förklara att det utbrutit "fullskaligt krig" i Makedonien - och därmed hjälpt till att underblåsa stridigheterna - utan en samstämmig journalistkår har gjort sig till tolk för en etnisk-nationalistisk logik. Frågan hur många albaner det finns i dagens Makedonien har ständigt lyfts fram, precis som om svaret skulle spela roll för förståelsen av striderna mellan makedonska trupper och gerillan. Sportjournalister tycks ta för givet att makedonska albaner och slaver inte kan spela i samma fotbollslandslag för att de skulle ha olika etniska ursprung. Tanken att ett folk måste vara "etniskt homogent" för att alls kunna vara ett folk tycks genomströmma rapporteringen. Samtidigt bygger republiken Makedoniens existens just på att det makedonska folket är om inte en "anti-etnisk" gemenskap, så åtminstone en i vilken det samtida medborgarskapet - och inte någon historiskt grundad etnicitet - är utslagsgivande. Bara genom att vara en trans-etnisk medborgarstat och inte någon etnisk nationalstat kan republiken Makedonien bestå.

Hur har då människor i Makedonien hittills lyckats undvika det inbördeskrig som internationella bedömare så envist förutspått dem? Ett sätt att närma sig svaret är att vända sig till kritiken, konsten och estetiken. En viss spelfilm har betytt mycket för att hålla krigsutbrottet borta. Inte så att denna film ensam har förhindrat samhällets upplösning och sönderfall, men

mottagandet av filmen "Innan regnet faller" bidrog faktiskt till att öka sammanhållningen i Makedonien och minska konfrontationsrisken.

"Innan regnet faller" blev en internationell hit runt 1994-95. Inte nog med att den blev en stor kassasuccé, filmen inhöstade även en rad utmärkelser på internationella filmfestivaler och blev till och med Oscars-nominerad. Inte illa för ett verk av en debutant. Milcho Manchevski, filmens regissör och manusförfattare, har sedan gång på gång sagt att han ville göra ett tidlöst drama om ett samhälle i kris. Däremot ville han inte göra något slags dramadokumentär om det samtida tillståndet i vare sig Jugoslavien eller Makedonien. Men som en ödets ironi kom filmen att bli en sådan succé just därför att människor i Västeuropa och Nordamerika tolkade den som precis den dramadokumentär den inte var ämnad att vara.

Hur gammalt är det makedoniska folket? På den frågan finns inte bara en mängd olika svar, utan friktionen dem emellan anses till och med vara så hög att den kan sätta regionen i brand. I "Innan regnet faller" framställs bland annat hur ett makedonskt bysamhälle splittras i två mot varandra stående etniska grupperingar. Mot de slavisktalande ställs de albansktalande. I båda grupperingarna finns folk beväpnade med maskingevär och automatkarbiner. På sina respektive språk talar de om viljan att döda. Och de gör historien till sina respektive alibi.

Huvudperson, fotoreportern Aleks, vill sluta som krigskorrespondent för att istället återvända till sin barndoms by i Makedonien och börja om sitt liv. Det är först när han väl är på plats som han inser hur djupt splittrad byn blivit under tiden han varit borta. När en av hans barndomsvänner räcker över en maskinpistol, tillsammans med orden "500 år av vårt blod", slår Aleks undan den utsträckta handen med dess vapen. Han låter sig inte mobiliseras på den ena eller andra sidan; han vägrar att tvingas in i någon slags nyproducerad etnisk identitet grundad på förment uråldriga blodsband. När filmen slutar hänger frågan tung över publiken: Kan det annalkande kriget avvärjas?

Efter många år i USA återvände Manchevski till sin hemstad Skopje våren 1991. Hans hemland Jugoslavien stod inför sin nära upplösningen och atmosfären var så laddad att den gav upphov till ett rent fysiskt obehag. Strax därpå utbröt de strider som skulle leda till krig. Manchevski frågade sig vad han kunde göra

för att förhindra att kriget spred sig. Han valde att arbeta med estetiska medel och inriktade sig på en film om hur ett samhälle i kris går mot sönderfall. Samtidigt försökte han betona den existentiella problematiken. Upplösning och sönderfall hotar alla samhällen i alla tider, och är inte något specifikt för dagens Balkan.

1992 hade han skrivit färdigt manus. Under tiden hade hans hemland upphört att existera och ersatts av nya, okända stater, bland andra Makedonien. Året därpå spelas filmen in och 1994, utsågs "Innan regnet faller" till Bästa Film på festivalen i Venedig, där den just haft världspremiär. Därpå följde ett triumftåg över världens biodukar.

Framförallt två aspekter lyftes ständigt fram av en internationell kritikerkår: landskapets skönhet och den etniska konfliktens våldsamt. "Att så mycket våld kan råda i ett så vackert landskap" - ungefär så lydde det sammanfattande omdömet. Och detta omdöme byggde i sin tur på tron att filmen realistiskt återgav en existerande konflikt i ett befintligt landskap.

Tittar man lite närmare på filmen visar det sig dock att det är just detta den inte gör. "Innan regnet faller" är nämligen så kongenialt komponerad att kronologin i filmens handling hela tiden kortsluts. Foton visas innan de är tagna, telefonsamtal äger rum innan de kan äga rum, personer dyker upp på platser där det rent logiskt inte kan befinna sig. Kongenialt? Filmen är medvetet så gjord att den ska bryta upp och ifrågasätta konventionella föreställningar om historiska orsakssamband och realism. För vad finns det för orsakssamband som tvingar oss att inta historiskt utmejslade etniska identiteter?

Dessutom finns inte det landskap som visas i filmen i någon geografisk verklighet. Tvärtom, filmen är uppbyggd av en mängd olika tagningar inspelade på olika platser i Makedonien, vilka sedan har redigerats samman så att de ska ge intryck av att återge en sammanhållen plats. Det kloster som spelar en viktig roll i filmens handling är till exempel konstruerat av bilder från fyra olika berömda kloster. Detta undgick naturligtvis ingen med lokalkännedom. Biopubliken i Makedonien insåg snabbt att lika lite som detta vykortslandskap existerar på marken, lika lite fanns under 90-talet den kringstrykande milis som filmen framställde. Men bara alltför väl visste de också att en ny stat som Makedonien snabbt skulle kunna upplösas i inbördeskrig och

brutalt våld, liksom Bosnien hade upplösts. Efter att ha sett filmen så var det samlade omdömet i Makedonen: "En sådan utveckling vill vi inte ha!" Och därmed utvecklades ett nytt "vi", nämligen "vi, det trans-etniska makedonska folket".

Det som man i väst trodde var en realistisk skildring av före detta Jugoslavien uppfattades alltså i före detta Jugoslavien som en fiktion med allvarlig underton. I väst blev filmen en succé därför att folk där trodde att de såg Bosnien. I Makedonien blev filmen en succé därför att folk där tydligt såg skillnaden mellan Makedonien och Bosnien. Alla tycktes ha uppskattat filmen, men - ironiskt nog - av helt olika skäl.

Filmen reproducerade alltså inte något existerande landskap. Men då folk i Makedonien såg den tolkade de den likväl som ett nationalmonument över sin nya stat - och då måste det understrykas att den nation som här skapades var en nykonstruktion utan historisk grund. I den utsträckning som filmpubliken i Makedonien vid 90-talets mitt identifierade sig själva med filmen var de även med om att aktivt skapa ett nytt makedonskt folk. Istället för att identifiera sig själva och varandra som tillhörande olika etniska grupper så kom filmen att hjälpa till att producera den gemensamma identiteten "vi", det vill säga ett sammanhållet makedonskt folk i en ny makedonsk medborgarstat. På så sätt fungerade filmen inte bara som en fredsbevarare utan även som en katalysator för en nationell konstruktion under utveckling, alltså för det man skulle kunna kalla folkbildning.

Hur gammalt är det makedonska folket? Tja, kanske inte mer än ett par futtiga år. Det håller på att ta form under direkt påverkan av yttre och inre tryck, samt framför allt igenom människors gemensamma vilja att leva i fred med varandra. Så länge människor i Makedonien identifierar sig själva som ett "vi" hålls kriget borta. Men om detta "vi" upplöses i föreställningar om urgamla, mot varandra stående "etniska identiteter", ja då är nog republiken Makedoniens dagar snabbt räknade.

Det förhållandet är varken typiskt för Makedonien eller för Balkan som helhet, utan gäller snarare generellt för alla samhällen. Den kulturella konstruktion som ett samhälle utgör måste ständigt förnyas i kritisk dialog och i kulturell praktik. Om man inte förstår detta hotar den gemensamma sammanhållningen att upplösas: av ett inkluderande "vi" uppstår ett exkluderande "vi och de". En sådan utveckling kan inledas var

som helst.

"Innan regnet faller" innehåller en scen från en bättre restaurang i London City. Där råder en behagligt fridfull atmosfär, vilken plötsligt avbryts då två serbokroatisktalande män råkar i luven på varann. Deras osämja trappas snabbt upp till högljudt gräl och fysiskt slagsmål. Efter att de kastats ut från restaurangen försöker en av gästerna lätta upp stämningen med en typiskt översättbar ironi: "I hope civil war gets more civil when it gets here." Därefter vänder han sig om till hovmästaren som artigt väntar på att få ta upp beställningen och säger att "de var åtminstone inte från Ulster". Utan att röra en min svarar hovmästaren: "Nej, sir. Men jag är från Ulster."

Erik Tängerstad,
Doktorand vid Historiska institutionen, Lunds universitet